

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΤΗ

Μαριάννα

Ομολογώ πως για να γράψω το προλογικό αυτό σημείωσα στο αφιέρωμα «Οι Έλληνες στη Μαύρη θάλασσα», που μου ανέθεσε το περιοδικό «Αρχαιολογία», θρήκα μεγάλη δυσκολία. Μα τέλος αποφάσισα να κάνω κατάχρηση του φιλόξενου χώρου και, αντί να συνοψίσω, να επεκταθώ για να θέσω μερικά τουλάχιστον από τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ιστορικός, να δώσω μερικές εξηγήσεις για το εντυπωσιακό γεγονός της άγνοιάς μας σχετικά με ένα τόσο σημαντικό θέμα, που μας αφορά άμεσα, και να βοηθήσω τον αναγνώστη να αντιληφθεί τον πρωτεύοντα, ενοποιητικό και συνδετικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι Έλληνες σ' αυτόν τον τόσο μακρινό, τόσο ξένο κι άγνωστο —κι ωστόσο τόσο δικό μας— χώρο.

Ο μαυροθαλασσίτικος κόσμος αυτός καθ' εαυτός —μια μοναδική γεωγραφική ενότητα, η οποία οφείλει την πολιτιστική της οντότητα στο δίκτυο των ελληνικών λιμενικών και εμπορικών εγκαταστάσεων που περικύκλωσαν τη θάλασσα και με τα καράβια τους μετέτρεψαν τη φυσιογνωμία του τόπου— εξακολουθεί να βρίσκεται, από την άποψη της επιστημονικής έρευνας, στο ημίφως. Παρά τις επιμέρους αρχαιολογικές δημοσιεύσεις και τα εκατοντάδες βιβλία, μονογραφίες, ιστοριογραφίες και περιηγητικά κείμενα, το

ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ

Κορομηλά

σύνολο των γνώσεών μας γύρω από το πολυδιάστατο αυτό θέμα δεν είναι διόλου ικανοποιητικό. Παραμένει αποσπασματικό και ως ένα βαθμό ξεπερασμένο, ενώ για ορισμένες εποχές και περιοχές δεν διαθέτουμε παρά ελάχιστες πληροφορίες, οι οποίες δεν αρκούν για να συνδέσουν μεταξύ τους τα ιστορικά γεγονότα και να συγκροτήσουν μια γενική και ολοκληρωμένη εικόνα. Αυτό που λείπει είναι τα μεγάλα διεθνή διεπιστημονικά ερευνητικά προγράμματα, σαν αυτά που έχουν καταρτιστεί για άλλες περιοχές του κόσμου, γι' αυτό και δεν υπάρχουν στη διεθνή βιβλιογραφία τα μεγάλα συνθετικά έργα.

Οι περισσότεροι μελετητές της αρχαίας και της μεσαιωνικής εποχής δηλώνουν άγνοια· οι αναφορές στο «μαύρο» χρώμα της θάλασσας σε σχέση με τις υποφωτισμένες τους γνώσεις ή το πλήρες κενό είναι από τα συνηθισμένα αστεία στην επιστημονική οικογένεια.

Εφόσον λείπει λοιπόν η κεντρική ραχοκοκαλιά, η ιστορία των Ελλήνων παραμένει στο επίπεδο της τοπικής και περιορισμένης ανασκαφικής αρχαιολογίας, η οποία δεν κατόρθωσε να τροφοδοτήσει τις άλλες ιστορικές επιστήμες.

Αλλά ακόμα και οι ανασκαφές αρχαίων ελληνικών, πρωτοχριστιανικών και βυζαντινών πόλεων δεν καλύπτουν παρά ένα μέρος μόνο της περιφέρειας ιωνικής και βυζαντινής «λίμνης», που υπήρξε ο Ευξείνιος από τον 7ο π. Χ. έως τον 13ο μ.Χ. αιώνα. Εντελώς ενδεικτικά αναφέρω ότι σε ολόκληρη τη βόρεια ακτή της Μικράς Ασίας (Παφλαγονία και Πόντος) δεν έχει γίνει ούτε μία συστηματική ανασκαφή¹, ότι στη θρακική ακτή της Προποντιδας και την απέναντι μικρασιατική το ανασκαφικό έργο είναι λιγοστό, ότι στην αρχαία Κολχίδα, τη βυζαντινή Λαζική (παράλια και ημιορεινή ζώνη της Δημοκρατίας της Γεωργίας και της αυτόνομης Αμπχαζίας), οι ανασκαφές ξεκίνησαν σχετικά πρόσφατα, και ότι σε αρκετές περιοχές η πολιτική «εθνικής σκοπιμότητας» δεν επέτρεψε την ανάπτυξη της ανεξάρτητης επιστημονικής σκέψης· κάτι τέτοιο συνέβαινε ιδιαίτερα στη Βουλγαρία μέχρι πριν από μερικά χρόνια.

Ένας από τους ανασταλτικούς παράγοντες ήταν και ο στρατηγικός, δηλαδή η στρατιωτική-πολιτική σημασία της Ευξεινοποντιακής λεκάνης και της θάλασσας του Μαρμαρά (Βόσπορος-Δαρδανέλλια), οι βάσεις του σοβιετικού στόλου, οι νατοϊκές βάσεις απέναντι, οι επικίνδυνες συνοριακές περιοχές αλλά και οι μεγάλες βιομηχανικές ζώνες, κυρίως στο σοβιετικό έδαφος, που δεν επέτρεψαν τη διεξαγωγή εκτεταμένων ανασκαφών, τη χαρτογράφηση-αεροφωτογράφιση ιστορικών τόπων κλπ.

Ένα άλλο εξίσου σοβαρό πρόβλημα είναι η έλλειψη μεταφρασμένων δημοσιευμάτων από τα τουρκικά, τα βουλγαρικά, τα ρουμανικά, τα ρωσικά, τα γεωργιανά, αλλά και τα ελληνικά, σε περισσότερο γνωστές γλώσσες. Αυτό δυσχεραίνει και την ευρύτερη ενημέρωση αλλά και την ανταλλαγή πληροφοριών και σκέψεων ανάμεσα στους επιστήμονες των χωρών της Μαύρης θάλασσας: ο Γεωργιανός δεν έχει εύκολη πρόσβαση στην ελληνική ή την τουρκική βιβλιογραφία, ο Τούρκος στη βουλγαρική ή τη ρουμανική. Σε αυτά πρέπει να προστεθεί και η γενι-

κότερη πολιτική της εσωστρέφειας που κυριαρχούσε ως τώρα στις σοσιαλιστικές χώρες, η τεράστια έλλειψη ξένων συγγραμμάτων που υπήρχε στις μεγάλες βιβλιοθήκες των χωρών αυτών, το γεγονός ότι ξένες Αρχαιολογικές Σχολές (δυτικών χωρών) δεν δούλεψαν παρά μόνο στην Τουρκία (δχι όμως στα μαυροθαλασσίτικα παράλια) και ότι ελάχιστοι ήταν οι επιστήμονες που είχαν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με τα ναυπηγησιακά και ερευνητικά κέντρα του Δυτικού κόσμου.

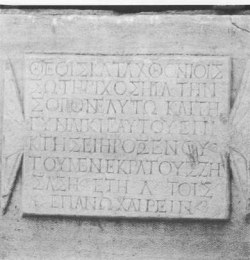
Τα κρατικά κονδύλια ήταν και είναι άκρωσ περιορισμένα και τα μέσα της σύγχρονης τεχνολογίας δεν έχουν διατεθεί ακόμα στον τομέα των «ανθρωπιστικών σπουδών». Άλλωστε, καθώς είναι φυσικό, ο κάθε λαός ψάχνει τις δικές του ρίζες και, στον αιώνα που διανύσαμε, η

έξαρση των κρατικών εθνικισμών δεν αποτελούσε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη μιας έρευνας που οδηγεί αναπόδραστη στην επιβεβαίωση της έντονης και αδιάλειπτης ελληνικής παρουσίας. Κι όταν πρόκειται για αρχαία ελληνικά κατάλοιπα, λειτουργεί ευνοϊκά η διάχυτη αρχαιολατρία (κι αυτή όμως συχνά περιορισμένη στα πλαίσια της αισθητικής). Το μεγάλο πρόβλημα αρχίζει εκεί που τελειώνει η ύστερη Αρχαιότητα. Η συνεισφορά του μεσαιωνικού ελληνικού πολιτισμού στη διαμόρφωση της νέας πολιτισμικής ταυτότητας των λαών που κατέκλυσαν την περιοχή και εγκαταστάθηκαν από τον ποταμό Δον ως την κοιλάδα του βόρειου Έβρου, για να γίνει κατ' αρχήν αποδεκτή, χρειάζεται νηφαλιότητα και θάρρος.

«Μα πότε επιτέλους θα αντιλή-

Στον δρόμο έξω από το επαρχιακό Μουσείο της Ραιδεστού-Τεκίρ Νταγκ, σαρκοφάγοι. Οι συστηματικές ανασκαφές παράλια της θάλασσας του Μαρμαρά τα περισσότερα ευρήματα είναι τυχαία και η περιοχή αναπτύσσεται

Φωτ. Αλέξης Βούτσικς

«ΘΕΟΣ ΚΑΤΑΘΩΝΙΟΣ... ΤΟΣ ΕΠΑΝΟ ΧΑΙΡΕΙΝ», επιγραφή από ασκοφόγο των ρωμαϊκών χρόνων από την αρχαία Βισάνθη, επικία των Σορίων στη θρακική Προποντίδα (Βυζαντινή Ραιδεστός, σήμερα Τεκίρ Ντογκ).

Φωτ. Αλέξης Βούτσικς

αφάκες στην ανατολική Θράκη είναι ελάχιστα. Σε όλα τα γυθία σε παραθεριστικό κέντρο των κατοίκων της Πόλης.

φθείτε εσείς οι Έλληνες ότι η Γεωργία υπήρξε μια βυζαντινή επαρχία», έλεγε γελώντας ο αιμίνηστος Αλεξάντερ Αλεξίτσος, καθηγητής της Βυζαντινής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Τιφλίδας. «Στους Έλληνες οφείλουμε, πάνω από όλα, την Ορθοδοξία», είπε και η Ραΐσα Γκορμπατσόφ, το 1988, στους εκπρόσωπους μιας ελληνικής αποστολής.

Ο κρατικός στρουθοκαμηλισμός λοιπόν και η επίσημη άρνηση ενός μέρους της ιστορίας έχουν πια παρέλθει, τουλάχιστον για τους λαούς που μετείχαν της «Βυζαντινής Κοινοπολιτείας» (ο όρος ανήκει στον καθηγητή της Ορθόδοξης Ντιμίτρι Ομπολένσκου, του οποίου το μνημειώδες έργο δεν έχει ακόμα μεταφραστεί στα ελληνικά, 20 χρόνια μετά την πρώτη έκδοσή του).

Στην άλλη μερίδα της θάλασσας οι τουριστικές ομάδες θα εξακολουθούν να ακούν από τους Ξεναγούς τους ότι το ξεπάτωμα της Μονής Συμελά «οφείλεται στην καταστροφική manía των Ελλήνων που δεν άφησαν τίποτα όρθιο όταν ήρθε η ώρα να φύγουν». Το φαινόμενο δεν είναι γενικό, αφορά όμως μια μεγάλη μερίδα του τουρκικού επισημοτικού κόσμου και των εκπροσώπων της επίσημης πολιτιστικής πολιτικής.

Αν λοιπόν η διεθνής επιστημονική κοινότητα δηλώνει άγνοια ή αποσπασματική γνώση και τα τοπικά εθνικά κέντρα δεν κατόρθωσαν, προς το παρόν, να ξεπεράσουν τους πολυμερείς περιορισμούς τους και να ανοίξουν το πεδίο της έρευνας προς όλους τους τομείς και τις κατευθύνσεις, ποια είναι η ελληνική συνεισφορά στο όλο θέμα; Η σχεδόν πλήρης απουσία προγραμμάτων από την πλευρά των κρατικών φορέων που διαχειρίζονται την έρευνα² και την παιδεία δεν αφήνει πολλά περιθώρια για να κοροϊδίσουμε τους εαυτούς μας. Και δεν είναι μόνο η τραγική έλλειψη κονδυλίων που αδραντοποιεί κάθε ερευνητική προσπάθεια, αλλά, κατά κύριο λόγο, είναι η έλλειψη ουσιαστικού ενδιαφέροντος για την ανάπτυξη των ιστορικών σπουδών. Σε ό, τι αφορά μάλιστα τον τομέα της ιστορίας του Ελληνι-

σμού που θρέθηκε έξω από τα σύνορα του ελλαδικού κράτους η μοίρα του είναι κυριολεκτικά αδιούρητη.

Όσο σκληρή κι αν είναι η πραγματικότητα, το να παραδεχτούμε την αλήθεια είναι τουλάχιστον ένα πρώτο θετικό βήμα: το επίσημο κράτος αντιμετωπίζει την ιστορία και την πολιτισμική κληρονομιά του Ελληνισμού με τον ίδιο τρόπο που αντιμετώπιζε και τους φορείς του, δηλαδή τα εκατομμύρια των προσφύγων που άρχισαν να καταφθάνουν από το 1885, όταν η Βουλγαρία προσάρτησε στα εδάφη της την ημιανεξάρτητη επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας. Δεν χρειάζεται να επεκταθούμε. Η δική μας άγνοια, το πλήρες κενό στη γενικότερή μας παιδεία, τα σύγχρονα σχολικά βιβλία τα οποία εξακολουθούν να καταγίνονται με το νότιο κυρίως τμήμα του ελλαδικού κορμού, η γενική μας διάθεση, φανερώνουν την έκταση της πολύχρονης αδιαφορίας. Η κατά καιρούς χρήση του θέματος για κάθε είδους εκμετάλλευση δεν έκανε τίποτα περισσότερο παρά να προκαλεί πρόσθετες δυσχερείες και να πυροδοτεί στερείες εξάρσεις και όλων των ειδών τις παρανοήσεις.

Μέσα στο γενικό αυτό κλίμα, το εκδοτικό έργο της Εταιρείας Θρακικών Μελετών, του Θρακικού Κέντρου, της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών και του Ιδρύματος Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου αποτελεί μια τερσάτια προσφορά. Σπουδαία είναι επίσης η καταγραφική και αρχαιολογική εργασία που έχει κάνει το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (για τον Πόντο και την Παφλαγονία). Οι πρωτοβουλίες ορισμένων εκδοτικών οίκων, ιδίως της Θεσσαλονίκης, που επανέκδωσαν δυσεύρετα βιβλία αλλά προώθησαν και πρωτότυπες εργασίες, καθώς και οι εκδοτικές προσπάθειες άλλων προσφυγικών σωματείων και πολλών ιδιωτών, που εκδίδουν μόνοι τους τα έργα τους, έχουν αρχίσει να πολλαπλασιάζονται. Επισκοπώντας όμως το σύνολο του πολύτιμου αυτού έργου, διαπιστώνει κανείς ότι, παρά τη σημασία και τη μοναδικότητά του, η εμπειρία του είναι περιορισμένη. Οι μεταφράσεις είναι

ελάχιστες. Η ιστορική περίοδος που αποτελεί τον κύριο όγκο των δημοσιευμάτων και καταγραφών καλύπτει τα νεότερα χρόνια (τέλη 18ου - αρχές 20ού αιώνα). Αρκετές από τις παλαιότερες μονογραφίες έχουν ως ένα βαθμό ξεπεραστεί. Λείπουν οι γενικότερες μελέτες, λείπουν οι συγκριτικές μελέτες και, με εξαίρεση το κλασικό έργο του μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρυσάνθου, λείπουν τα μεγάλα συνθετικά έργα.

Η πολυετής δουλειά των μερμηγκιών που συγκέντρωσαν απειρο υλικό για την ιδιαίτερή τους πατρίδα, αυτές οι εξαιρετές φυσιογνωμίες που αφιέρωσαν τη ζωή τους για να διατηρήσουν ζωντανή τη μνήμη και να ανοίξουν το δρόμο στην έρευνα, δεν κατόρθωσαν να ξεπεράσει το φράγμα του περιορισμένου ενδιαφέροντος και να γίνει το αντικείμενο ευρύτερης μελέτης. Και πολλά αρχεία, όπως αυτό του Σταγιούλη που βρίσκεται στην Ακαδημία Αθηνών, αλλά και πολλές καταγραφές, όπως αυτή του Μικρασιατικού Κέντρου, περιμένουν ακόμα τις επιστημονικές ομάδες που θα τα μελετήσουν και θα τα αξιοποιήσουν.

Πάντως, όχι μόνο για το μεγάλο κοινό αλλά ακόμα και για τον μη εξειδικευμένο επιστήμονα, δεν υπάρχει κανένα κατάλληλο βοήθημα το οποίο να αντιμετωπίζει το θέμα στην ολόκληρά του. Ούτε κανένα εγχειρίδιο καλύπτει κατά εποχές και περιοχές την ιστορία του βορειοανατολικού ελληνοσουλτανικού κράτους. Ούτε και είναι εύκολο να ψάχνει κανείς σε βιβλιοθήκες και να διαβάσει ειδικευμένες μελέτες για να σχηματίσει μια γενική ιδέα. Ούτε και η αποσπασματική ιστορία που υπάρχει εδώ κι εκεί αρκεί για μια πρώτη προσέγγιση. Τα κενά είναι τόσο πολλά και ο χώρος τόσο εκτεταμένος και άγνωστος ώστε τα αποσπάσματα να μοιάζουν σαν φωτισμένα πλοία που ταξιδεύουν στο βαθύ και σκοτεινό πέλαγος δίχως αφετηρία και προορισμό.

Πριν από πέντε χρόνια, η πολιτιστική εταιρεία «Πανόραμα»³ έκανε το πρώτο τολμηρό βήμα για να σπάσει το φράγμα του τοπικού και ειδικού ενδιαφέρον-

Κοτύωρα (Ορντιού), ανατολικός Πόντος. Το κελύφος του μητροπολιτικού ναού της Υπαπαντής Δεσποτικής Νεοκαίσαρειας και Κοτυώρων, το 1910, απόγοναν 127.454 Έλληνες Ορθόδοξοι.

τος και να συνδέσει τον βορειοανατολικό κορμό του ελληνοσουλτανικού με το υπόλοιπο ελληνικό σώμα. Συγκρότησε λοιπόν μια ολιγομελή ομάδα για τη Μελέτη του Ευξείνου Πόντου ελληνισμού, ζήτησε τη βοήθεια των μελών της για εθελοντική δουλειά, αρχιεπιθέτησε, μεταφράσεις από τα ρωσικά και χίλια δυο άλλα, άνοιξε το θέμα στο ευρύτερο κοινό και έστρεψε ένα μεγάλο μέρος των δραστηριοτήτων της προς αυτή την κατεύθυνση.

Δεν θα αναφερθώ αναλυτικά στο έργο που πραγματοποιήθηκε τα πέντε αυτά χρόνια (αλλά δεν μπορώ να μη θυμηθώ ότι όταν κάναμε την πρώτη φωτογραφική έκθεση το '87 και την επόμενη μεγάλη έκθεση το '88, πολλοί επισκέπτες μάς ρωτούσαν αν είμαστε Ποντιακό ή Θρακικό Σωματείο, και ύστερα, όσο περνούσε ο καιρός, όλο και περισσότεροι γινόταν κατανοητό ότι η Τραπεζούντα ή η Σαζόπολη, ή Κωνσταντίνα ή το Μπατούμι δεν αφορούν μόνο τους Μαυροθαλασσίτες). Πάντως είναι ενδεικτικό ότι περίπου 650 ακρατές παρακολούθησαν κύκλους δεκάωρων και εικοσιοκάωρων διαλέξεων και σεμιναρίων με θέματα όπως η ιστορία της Γεωργίας και του Πόντου, τα μοναστήρια της Μολδαβίας, η μουσική, ο χορός και η εθνολογική σύσταση της βόρειας

Θράκης. 140 μέλη έλαβαν μέρος στα πολυήμερα ταξίδια που οργανώθηκαν. 3.000 επισκέπτες πέρασαν από την έκθεση «Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα» μέσα σε τρεις εβδομάδες και η έκθεση ξαναστήθηκε δύο μήνες μετά το κλείσιμό της για να ανταποκριθεί στο αθηναϊκό κοινό που ζητούσε να την ξαναδεί ή να τη δει. 9.000 αντίτυπα πουλήθηκαν μέσα σε τρίαμιση χρόνια του βιβλίου «Ευτυχιόμορος που έκανε το ταξίδι του Οδυσσέα», μια έκδοση του «Πανοράματος» με θέμα την ιστορία ενός Μαυροθαλασσίτη έμπορα. 35 επιστήμονες από τη Γεωργία φιλοξενήθηκαν το '90 και άλλοι 8 το '91, και ένας ολόκληρος κόσμος κινητοποιήθηκε για να πραγματοποιηθεί ένα νέο πολιτιστικό πρόγραμμα: Έτσι η πολιτιστική εταιρεία «Πανόραμα» συνεργάστηκε με το King's College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου για μια έκθεση και σειρά άλλων εκδηλώσεων, τον Απρίλιο του '91. Συγχρόνως παρουσιάστηκε και η αγγλική έκδοση του βιβλίου «Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα, από την Εποχή του Χαλκού ως τις αρχές του 20ού αιώνα». Μια περισσότερο αναλυτική αναφορά σχετικά με τις εκδηλώσεις στο Λονδίνο θα βρει ο αναγνώστης στο τέλος του αφιερώματος.

Πριν περάσω στο τελευταίο μέρος του εκτενέστατου αυτού

ακόμα με τον εντυπωσιακό όγκο του. Στη Μητρόπολη

Φωτ. Άρης Βασιλάκης

και ιπποτρόφους νομάδες, τους απλοϊκούς κτηνοτρόφους, τους άξιους σιδηρουργούς, τους φιλόχρους γεωργούς και τους άηριους δασοβίους, που δεν είχαν καμιά σχέση με τη θάλασσα ούτε με το εμπόριο και τους νόμους της αγοράς, δεν είχαν πόλεις, δεν είχαν παρά ελάχιστα κτίσματα, δεν είχαν γραφή, και ο πολιτισμός τους θρυσκόταν σε πρωτόγονο στάδιο δίχως προσωπικές εξελίξεις.

Ίσως, λοιπόν, η δυναμική και πολυδιάστατη ελληνική πολιτιστική επέμβαση και η συμβολή αυτού του ακαταπόνητου έθνους αρχίσει να γίνεται πιο φανερή αν συνειδητοποιήσουμε ότι:

α) Μιλώντας για τους Έλληνες, αναφερόμαστε σε έναν από τους δύο αρχαιότερους (γηγενείς) λαούς που άντεξαν στις

μεγάλες ιστορικές αλλαγές, επεζήσαν των βαρβαρικών επιδρομών, διατήρησαν την πολιτισμική τους συνοχή και ταυτότητα και ζουν μέχρι σήμερα στα παράλια και τα ενδότερα της ευξεινοποντιακής λεκάνης· ο άλλος αρχαίος λαός είναι οι Καυκάσιοι.

β) Τα ελληνικά ήταν η μοναδική γραπτή γλώσσα και χρησιμοποιήθηκε από όλα τα έθνη στη διάρκεια της Αρχαιότητας και μέχρι τον πρώιμο Μεσαίωνα (δηλαδή ως τον 9ο αιώνα), με εξαίρεση και πάλι τους Καυκάσιους, που απέκτησαν δικό τους εθνικό αλφάβητο όταν εκχριστιανίστηκαν, τον 4ο αιώνα.

γ) Ένα μεγάλο μέρος των αρχαίων λαών άρχισε να εξελληνίζεται, κυρίως στη διάρκεια της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής εποχής, και εντέλει αφομοιώθηκε

σημειώματος, πρέπει να πω πως όλοι εμείς που δουλέψαμε στο πενταετές πρόγραμμα του «Πανοράματος», ή σε κάποια φάση του, προσφέραμε στον εαυτό μας μια ανείπυτη χαρά: ακολουθήσαμε το περιστερί που διάθηκε τις Συμπληγάδες και συμμεριστήκαμε την αγωνία και την ικανοποίηση των Αργοναυτών όταν είδαμε να ανοίγουν οι θράχοι στην είσοδο του Βοσπόρου. Αν οι δυνατότητες ενός πολιτιστικού σωματίου και η εβελοντική δουλειά εξαντλούνται κάπου εδώ, ο δρόμος είναι πια ανοικτός.

Ανέφερα στην αρχή πως θα προσπαθώ να δοηθήσω τον αναγνώστη να αντιληφθεί τον πρωτεύοντα, ενοποιητικό και συνδεδεικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι Έλληνες στη διαμόρφωση της ιστορίας και της πολιτισμικής φυσιογνωμίας αυτού του μακρινού και τόσο ξένου Άξενου ή Εύξεινου κόσμου.

Εδώ, στα «μαύρα πέλαγα», τίποτα δεν είναι συγκρίσιμο με τη Μεσόγειο και την εκεί ελληνική παρουσία. Στην «Άσπρη Θάλασσα» οι Έλληνες ήρθαν σε επαφή με τους μεγάλους πανάρχαιους εμπορικούς και θαλασσιούς λαούς της Μέσης Ανατολής. Εδώ, στην απέναντι κι εύφορη στέπα του Βορρά και στα πανύψηλα και δασοσκεπή βουνά του Νότου, οι Έλληνες ήρθαν σε επαφή με τους φιλοπόλεμους

Μονή Τσαλέντζικα, στις νοτιοδυτικές πλαγιές του Καυκάσου (Γεωργία): οι τοιχογραφίες είναι από τον κωνσταντινοπολίτη αγιογράφο κυρ Μανουήλ Ευγενικό το 1384.

Φωτ. Άρης Βασιλάκης

από τον κυρίαρχο ελληνικό πολιτισμό τον οποίο προωθούσε η ρωμαϊκή εξουσία.

δ) Με τον εκχριστιανισμό των νέων λαών που εγκαταστάθηκαν στο βόρειο ημικύκλιο μετά τις επιδρομές των Βαρβάρων—διδακασία που άρχισε τον 9ο αιώνα με τον φωτισμό των Χαζάρων στα ανατολικά και των Βουλγάρων στα δυτικά και συνεχίστηκε με τον φωτισμό των Ρώσων στα βορινά, στα τέλη του 10ου αιώνα— η Κωνσταντινούπολη κατόρθωσε να εντάξει τα εκατομμύρια των νεοφίτων στην Ορθόδοξη Ανατολική Εκκλησία και να τους επιβάλει το δικό της σύστημα αξιών. Το ολαβονικό αλφάβητο προήλθε από το ελληνικό. Τα Ευαγγέλια μεταφράστηκαν από τα ελληνικά. Μαζί με τη θρησκεία μεταλαμπαδεύτηκε η κυρίαρχη βυζαντινή ιδεολογία και η αντίληψη περί Αυτοκράτορα-μονοκράτορα, μοναδικού εκπροσώπου του Θεού. Η αυτοκρατορική πρωτεύουσα και πατριαρχική έδρα, η Κωνσταντινούπολη, είναι η Νέα Ιερουσαλήμ.

Η πνευματική αυτή κοινότητα διατηρήθηκε ζωντανή μέχρι τον 19ο αιώνα και επέζησε, κάτω από τις πιο αντίξοες συνθήκες, ως τις μέρες μας.

ε) Η ναυτιλία και το εμπόριο ήταν αποκλειστική υπόθεση των αρχαίων Ελλήνων και των Βυζαντινών, οι οποίοι μονοπώλησαν τις θαλασσινές δραστηριότητες μέχρι το 1214, όταν το πρώτο βενετσιάνικο πλοίο πέρασε στο στενό του Βοσπόρου. Στα επόμενα 250 χρόνια οι Βυζαντινοί μοιράστηκαν τη θαλασσοκρατορία με τις δυτικές ναυτικές δυνάμεις της εποχής μέχρι την κατάρκτηση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1461 και της Κριμαίας το 1475. Έκτοτε κανένα ξένο πλοίο δεν είχε το δικαίωμα να διαβεί τον Βόσπορο.

Οι Έλληνες υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κράτησαν, μαζί με τους Τούρκους, την εμπορική ναυτιλία στα χέρια τους μέχρι το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα. Αλλά ακόμα και τότε, όταν η Ρωσία κατέβηκε στη Μαύρη Θάλασσα και απέσπασε τη μισή οθωμανική «λίμνη» από τους Τούρκους, και το πρώτο ξένο πλοίο, ένα σουηδι-

κό, πέρασε τις Συμπληγάδες το 1792, η θάλασσα κι ένα μεγάλο μέρος των ευξειπονητικών αγορών ανήκαν κατά κύριο λόγο στους Έλληνες. Τα εκατοντάδες ελληνικά τοπωνύμια στις τουρκικές, βουλγαρικές, ρουμανικές και σοβιετικές ακροθαλασσιές μιλούν ακόμα γι' αυτούς που δούλεψαν στη θάλασσα και της έδωσαν ζωή.

στ) Σε 3.000.000 υπολογίζονται οι Έλληνες της Μαύρης Θάλασσας και της Προποντίδας το 1900. Οι μισοί από αυτούς ζούσαν στις παραδοσιακές ελληνικές εστίες: την ανατολική και βόρεια Θράκη, τη Βιθυνία, την Παφλαγονία και τον Πόντο. Οι υπόλοιποι ζούσαν στις παραδοσιακές περιοχές της ελληνικής διασποράς, δηλαδή στο βόρειο τμήμα του Εύξεινου: από τον Δούναβη ως τον Καύκασο.

Κι εδώ ας μου επιτραπεί να σημειώσω ότι διαπράττουμε ένα σοβαρό λάθος όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «διασπορά» για όλον τον ελληνισμό αδιακρίτως. Διευκρινίζω. Ελληνικές εστίες (άλλοι τις αποκαλούν «χαμένες πατρίδες») είναι οι περιοχές όπου ζούσε συμπαγής ελληνικός πληθυσμός με κοινωνική διαστρωμάτωση που επεκτείνεται και στον αγροτικό κόσμο (υπήρχε δηλαδή άμεση σχέση αστικού κέντρου και υπαίθρου) και όπου δεν σημειώνονται διαστήματα ιστορικής ασυνέχειας (δηλαδή οριστικές διακοπές της συνέχειας). Ο διαχωρισμός ανάμεσα στην εστία-πατρίδα και τη διασπορά είναι σαφής: αλίμονο να χρησιμοποιούμε τον ίδιο όρο για τους Έλληνες της Μόσχας, της Οδησού ή του Βουκουρεστίου και για τους Έλληνες της Τραπεζούντας, των Σαράντα Εκκλησιών ή της Αρτάκης και της Ραιδεστού.

Εδώ τελειώνει το προλογικό κείμενο και ακολουθεί ένα πρώτο ταξίδι σε αρχαιολογικούς χώρους, βυζαντινές πολιτείες και μνημεία. Τα μικρά ιστορικά κείμενα που παρεμβάλλονται κρίθηκαν απαραίτητα για να συνδέσουν τις περιγραφές, να τις εντάξουν στον χρόνο και να καλύψουν τα πολλαπλά χρώματα, ανασκαφικά και άλλα, στα οποία ήδη αναφέρθηκα.

Ευχαριστώ την «Αρχαιολογία»

που μου έδωσε την ευκαιρία να κάνω άλλο μια φορά το θαυμάσιο αυτό ταξίδι για τους αναγνώστες της.

Οι σκέψεις όλων μας σήμερα είναι στραμμένες στους Έλληνες που ζουν στις χώρες της Μαύρης Θάλασσας και στη ρωμική κοινότητα του Βοσπόρου. Ας τους πλησιάσουμε φωτίζοντας λίγο περισσότερο τις πρώτες φάσεις της ιστορίας τους.

* Η ιστορικός Μαριάννα Κορομπιά, ιδρυτικό μέλος της πολιτιστικής εταιρείας «ΠΑΝΟΡΑΜΑ» και γενική γραμματέας του διοικητικού συμβουλίου, είναι υπεύθυνη της Ομάδας Μελέτης για τον Ελληνισμό στη Μαύρη Θάλασσα. Το τελευταίο βιβλίο της «Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα, από την εποχή του Χαλκού ως τις αρχές του 20ού αιώνα», κυκλοφόρησε αγγλικά τον Απρίλιο και η ελληνική έκδοση κυκλοφορεί μέσα στον Οκτώβριο.

1. Σχετικά με τη μονή της Αγίας Σοφίας στην Τραπεζούντα, το μοναχικό κολύβιο που έχει αναστηλωθεί σε ολόκληρη τη βόρεια μικρασιατική ακτή (μια ζώνη 1.200 χιλιομέτρων), υπάρχει μια αναφορά στο έργο των Βρετανών βυζαντινολόγων, στο έργο για την Τραπεζούντα. Τον Απρίλιο του '91, στην Πανεπιστημιακή Ημερίδα που οργάνωσε το King's College, οι καθηγητές S. Hill και J. Crow ανακάλυψαν τα αποτελέσματα μιας πρώτης έρευνας που άρχισαν το καλοκαίρι του '90 στην Ακρόπολη της Παφλαγονίας. Δες και το σχετικό σημείωμα στο τέλος του αφιερώματος.

2. Το σημαντικό έργο της Λουίζας Λουκοπούλου *Contribution à l'histoire de la Thrace propontique durant la période archaïque*, έκδοση του Κέντρου Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 9, Αθήνα 1989), ήρθε να καλύψει μια από τις πιο ενδιαφέρουσες περιοχές, τη θρακική ακτή της Προποντίδας, σε μια από τις σημαντικότερες εποχές: την αρχαϊκή, όταν οι αποικίες διάνυσαν την πρώτη περίοδο της ιστορίας τους.

Πρέπει επίσης να αναφέρω το πρόγραμμα «Τράπεζα Πληροφοριών Βυζαντινής Ιστορίας» του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του Ε.Ι.Ε.

3. Η πολιτιστική εταιρεία «ΠΑΝΟΡΑΜΑ» ιδρύθηκε το 1985. Είναι μη κερδοσκοπική, λειτουργεί με τη μορφή του σωματείου, εκδίδει ένα τριμηνιαίο φυλλάδιο με το πρόγραμμα των διαλέξεων και λοιπών εκδηλώσεων που οργανώνει και εδρεύει στην οδό Αλ. Σούτσου 4, στην Αθήνα (106-71).